

ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН І ГОСПОДАРСЬКИХ (СУБ'ЄКТИВНИХ) ПРАВ

Такі правові категорії, як «об'єкт права», «об'єкт правовідносин», «об'єкт суб'єктивних прав», є універсальними, наскрізними, що просякають усі галузі права, норми яких спрямовано на впорядкування суспільних відносин. Проблема визначення їх змісту, зокрема, в контексті договірної діяльності, завжди знаходилась у центрі правових досліджень і нині залишається однією з найбільш актуальних.

У числі відомих науковців, які досліджували об'єкти правовідносин та об'єкти суб'єктивних прав варто відзначити М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, Є.В. Бурлая, О.Г. Дудіна, С.Ф. Кечек'яна, В.О. Лапача, Ю.Г. Ткаченка, О.С. Йоффе, Є.А. Суханова, Р.О. Халфіну, М.Д. Шаргородського та ін.

Свого часу О.Г. Дудін, наполягаючи на необхідності розмежування самостійних юридичних категорій «об'єкт юридичної нор-

ми» (йдеться об'єкт впливу юридичної норми), «об'єкт суб'єктивних прав», та «об'єкт правовідносин», слушно звернув увагу на те, що самі поняття «юридична норма», «суб'єктивне право», «правовідносини» є нерівнозначними [9, с. 12].

Об'єкт права в об'єктивному смислі слова традиційно називають предметом правового впливу. Право безпосередньо впливає на вольову поведінку суб'єктів, відповідно, суспільно значуща діяльність суб'єктів є безпосереднім предметом правового впливу. Щодо об'єкта суб'єктивних прав (благо, для отримання якого суб'єкти права вступають у правовідносини) у правовій доктрині існує розмаїття уявлень, які врешті-решт зводяться до монічного розуміння об'єкта (об'єкт визначають або як поведінку зобов'язаної особи чи результат такої поведінки [14, с. 65], або як матеріальне чи духовне благо [18, с. 400]) чи до

плюралістичного (об'єктами правовідносин водночас визнають як дії уповноважених осіб, так і предмети матеріального світу й нематеріальні блага [11, с. 142], а також утримання від окремих вчинків, коли правова норма, яка регулює такі відносини, забороняє здійснювати ті чи інші дії [17, с. 407, 408]). Окремі науковці визнають об'єкти прав як абстракцію – ідею, емпіричною підставою якої є нескінченне різноманіття конкретних цінностей, які у своїй сукупності становлять базис людського буття. Це наукові правові абстракції, які мають найвищий рівень узагальнення й методологічне значення для правової науки [13, с. 54,55,60], що, на наше переконання, є не обґрунтованим, адже в такому разі абстракцією були б самі суб'єктивні права, об'єктом яких вони є. Але суб'єктивні права, як елемент правовідносин, тлумачаться правовою доктриною як гарантовані законом, тобто реальні вид і міра можливої поведінки особи. У сфері господарювання суб'єктивні права найчастіше реалізуються стосовно конкретного майна, яке набуває товарної форми.

Питання, як співвідносяться такі категорії, як «об'єкт правовідносин» та «об'єкт суб'єктивних прав», серед цивілістів не знаходить однозначної відповіді. Погляди вчених щодо нього вті-

лено у 2-х концепціях. Сутність першої полягає в тому, що деякі науковці апелюють до обставини, що об'єктом правового регулювання може бути лише поведінка людей, їх діяльність, а не явища навколишньої дійсності. На цьому ґрунтуються традиційні спроби розмежування понять «об'єкт цивільних правовідносин» (діяльність, поведінка учасників правовідносин) та «об'єкта цивільних прав» (матеріальні й нематеріальні блага). Так, М.Г. Александров зауважував, що використання терміна «об'єкт права» для позначення дій зобов'язаної особи позбавлено будь-якого смислу, адже об'єкт правовідносин є водночас об'єктом суб'єктивного права і юридичного обов'язку [2, с. 21, 22]. Речі й дії людей, на його думку, – різнорідні явища, які неприпустимо розглядати в одній площині, називаючи їх «об'єктами правовідносин» [1, с. 40]. Сутність іншої концепції зводиться до того, що поняття «об'єкт цивільних прав» збігається з поняттям «об'єкти цивільних правооб'єктів першого і другого порядку». Первинним об'єктом суб'єктивних прав учений вважав види поведінки управленої особи, й наводив за приклад право на отримання купленої речі, на труд найманого працівника, право на стягнення податків. До юридичних об'єктів другого по-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

рядку М.Г. Александров зараховував речі, нематеріальні блага, дії людей [1, с. 158]. За радянської доби більшість провідних науковців, у числі яких варто відмітити М.М. Агаркова, Д.М. Генкіна, Р.О. Халфіну, обстоювали позицію, що дія завжди становить зміст правовідносин, однак ніколи не може бути їх об'єктом [Див.: 16, с. 71; 19, с. 216]. На відміну від них, О.С. Йоффе відзначав, що суб'єктивне право й обов'язок спрямовані на забезпечення відповідної поведінки й тільки вона здатна до реагування, що здійснюється останніми. Ні речі, ні особисті нематеріальні блага не в змозі так реагувати. Вони, на думку науковця, не є об'єктами прав, а таким об'єктом, зазначає він, є поведінка, дії людей. Тому юридичним об'єктом зобов'язання вчений називає відповідну поведінку зобов'язаної особи [10, с. 172]. М.Г. Александров стверджував, що саме наявність зовнішнього об'єкта поведінки є основною ознакою розмежування майнових правовідносин від немайнових; адже в останніх відносинах той чи інший інтерес задовольняється безпосередньо поведінкою цієї особи [1, с. 38, 39].

Сьогодні у правовій доктрині наявні принципово відмінні від означених вище теорії, автори яких прагнуть розкрити зміст категорії «об'єкт цивільних пра-

вовідносин». Наприклад, Є.А. Суханов указує на можливість визнання об'єктом цивільних прав правовий режим різноманітних благ, а не самі блага, оскільки смисл поняття «об'єкт цивільних прав» полягає у встановленні стосовно них відповідного правового режиму, тобто можливості або неможливості здійснення щодо них тих чи інших дій, спрямованих на досягнення певного правового результату [7, с. 294, 295].

Суспільні відносини (правовідносини) складаються з дій окремих суб'єктів, тому що різноманітні матеріальні й нематеріальні блага стають об'єктами не лише прав, й обов'язків, які в сукупності становлять зміст правовідносин. Об'єкт набуває значення елемента структури останніх, як правило, у випадках, коли він становить інтерес для учасників указаних відносин [22, с. 166].

За ст. 177 ЦК України (означена стаття містить невичерпне коло об'єктів цивільних прав) до об'єктів цивільних прав зараховано речі, у тому числі гроші й цінні папери, інше майно, майнові права, послуги, результати робіт інтелектуальної і творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні й нематеріальні блага [4; 2003. – № 40-44. – Ст. 356].

Найбільш активно термін

«об'єкт права» досліджувався на початку ХХ ст. У вітчизняній теорії права дореволюційної доби питання суб'єктивного права та його об'єкта досліджувалися досить поглиблено. У цей період об'єкти права визначалися вченими як визнані об'єктивним порядком засоби задоволення потреб членів правового спілкування [Див.: 15, с 111] і здійснення інтересів, що визнавалися правом [Див.: 12, с 137]. У правовідносинах майнового характеру ними зазвичай називали речі, предмети, цінності, а немайнового – відповідні дії, поведінку [Див.: 5, с. 571; 3, с. 11; 20, с. 40; 21, с. 158]. Проте так звані «чужі дії» визнавалися об'єктом права тільки за умови, якщо вони становили майновий інтерес (зводиться до грошового оцінювання) або хоча й не мали цінності, але з ними поєднувався той чи інший інтерес.

Думку про дуалістичний характер об'єкта права підтримував Ф.В. Тарановський, на переконання якого всі об'єкти прав поділяються на об'єкти, які як можуть мати майнове вираження, так і не здатні до цього (об'єктивуватися, приміром, у формі вчинення юридично значущих дій з боку владних структур стосовно видачі ліцензій на здійснення тих чи інших різновидів господарської діяльності) і які при залученні їх до сфери пра-

вового впливу набувають якості правовідносин. Термін «міра» при визначенні суб'єктивного господарського права означає, що закріплені за особою юридичні можливості не є безмежними. Вони мають чіткий зміст, у межах якого особа може будувати свою поведінку у сфері господарських відносин і свої дії, спрямовані на задоволення інтересів у цій царині таким чином, щоб не зашкодити реалізації публічних інтересів. Значить, зміст суб'єктивного права зводиться не тільки до забезпечення поведінки зобов'язаних суб'єктів і можливості вчинення певних дій зобов'язаних осіб, а й до інтересу, задоволення якого зумовлюється його здійсненням [Див.: 16].

Деякі науковці взагалі визначають інтерес як потребу, що набула форми свідомого спонукання й виявляється в житті у виді бажань, намірів, прагнень [8, с. 21]. У той же час потребою є вираження нестатку в чомусь необхідному для підтримання життєдіяльності й розвитку особистості й суспільства в цілому, тоді як інтерес – це об'єктивно наявна орієнтація на створення й засвоєння предмета потреб, яким є найрізноманітніші матеріальні й нематеріальні блага [23, с. 6].

З урахуванням наведеного, можливо стверджувати, що

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

об'єкти господарських прав здатні задовольнити потреби суб'єктів господарського права, й забезпечити здійснення їх інтересів. З огляду на багатоплановість суб'єктивного права його об'єкт, на нашу думку, має встановлюватись у кожному конкретному випадку залежно від правової іпостасі самого права (правопосвідінка, правовимога, правопретензія, правокористування), в якій воно репрезентовано. Водночас об'єкт конкретних господарсько-договірних правовідносин має визначитися залежно від 2-х обставин:

По-перше, слід з'ясувати, отримання якого блага досягається кінцевий правовий ефект, що становить предмет потреби управнених сторін. Об'єктом господарсько-договірних правовідношення пропонуємо визначити те благо, результат певної діяльності, отримання якого в повному обсязі задовольняються: інтереси управненої сторони в зобов'язальних договірних правовідносинах і спільні інтереси їх учасників, у договірних правовідносинах загальноцільових і щодо якого вищеназвані сторони реалізують усі належні їм суб'єктивні права;

По-друге, варто звернути увагу на те, який з елементів (майновий, організаційний, управлінський) домінує в господарсько-договірних правовідно-

синах. Об'єкти господарсько-договірних правовідносин мають різну правову природу, зумовлену передусім домінуванням у них одного із зазначених елементів. Зауважимо, що в одних випадках організаційний елемент виконує роль зв'язувальних ланок, у других він є панівним, а в третіх поєднується з управлінським компонентом.

Усі договори, в тому числі й господарські, містять організаційний компонент, який об'єктивується у функціях договору, насамперед у регулюючій (програмно-координаційній), яку традиційно вирізняє більшість дослідників. Під час укладення окремих договорів загальною метою сторін є впорядкування їх взаємовідносин, порядку створення господарської організації й управління нею, а не вчинення окремої господарської операції. У таких договорах завжди домінує організаційний компонент над майновим (останній, наприклад, наявний в установчому договорі, де має вираження у виді майнових внесків сторін) або взагалі його немає. Недосконалість ринку спричиняє потребу визначення таких організаційних передумов господарської діяльності, які фактично є внутрішньо-фірмовою стратегією учасників відносин у сфері господарювання. Отже, об'єктом господарських договорів організаційного харак-

теру виступають організаційні зв'язки, оскільки саме на їх створення було спрямовано взаємоузгоджені дії суб'єктів і саме цим мають задовольнитися їх приватні інтереси.

Майновий компонент договору виявляє себе в низці іпостасей: а) в обігу речей, виключних майнових прав інтелектуальної власності та інших різновидів майна (перехід права власності на них від одного суб'єкта до іншого); б) у створенні певного майнового результату (наприклад, ремонт виробничого обладнання); в) в ринковому обміні результатів послуг (або самих послуг) на грошовий еквівалент; г) в об'єднанні майнових внесків для здійснення спільної підприємницької діяльності чи створення майнового підґрунтя господарювання нової господарської організації та ін. Проте в одних випадках цей компонент є панівним (коли саме з його приводу суб'єкти права вступають у договірні відносини), в інших – похідним від організаційного, тобто таким, який його, так би мовити супроводжує.

Однак в означених договірних правовідносинах головним є саме майновий компонент, оскільки мета такого договору – здійснення ринкового обміну результатів діяльності суб'єктів господарювання (товарів, послуг, результатів робіт тощо), які є

предметами потреб інших учасників відносин у цій царині.

Управлінський компонент договору знаходить свій прояв у тому, що завдяки йому здійснюється управління у сфері господарювання для забезпечення реалізації публічних інтересів. Прикладом договору з яскраво вираженим таким компонентом є угода про умови користування нафтогазоносними надрами, яка забезпечує реалізацію публічних інтересів, що полягають у ціловому й раціональному використанні цих надр.

Для забезпечення реалізації публічних інтересів (посилення *публічного компоненту*) чинне законодавство впроваджує механізм нетрадиційної конкуренції, який у даному випадку полягає в проведенні конкурсу на видання спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами. Його умови для отримання такого дозволу розробляються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення й забезпечення раціонального використання надр і затверджуються Кабінетом Міністрів України, а відбір здійснюється постійно діючою при цьому органі конкурсною комісією. При укладанні угоди умови користування цими надрами залишаються такими ж, які були оприлюднені перед конкурсом.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Чинним законодавством істотними умовами такої угоди визначено: (а) програму робіт, що повинна бути виконана власником спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами, порядок її уточнення чи зміни; (б) джерела фінансування робіт; (в) строки виконання робіт; (г) зобов'язання щодо охорони довкілля; (д) умови продовження, зупинення або анулювання дії даного дозволу, зокрема у випадку виникненні форс-мажорних обставин; (є) порядок контролю за виконанням умов цього дозволу та ін. Об'єктом таких договірних правовідносин є організаційно-управлінські зв'язки, встановлення яких дає змогу суб'єктові господарювання провадити свою господарську діяльність на законних засадах, а органу державної влади чи органу місцевого самоврядування – здійснювати управління у сфері господарювання. Об'єкти суб'єктивних господарських прав співвідносяться як ціле і його частка в такий спосіб:

1. *Об'єкт господарських прав* – це благо, здатне задо-

вольнити окремо взяту потребу однієї зі сторін господарського договору, чим забезпечити реалізацію її окремо взятого законного інтересу (приміром, у належній якості товару, в дотриманні встановлених строків його передачі, в перегляді умов договору при істотній зміні обставин, у яких повинно здійснюватися його виконання, та ін.);

2. *Об'єкт господарсько-договірних правовідносин* – це благо, отриманням якого в повному обсязі задовольняються потреби й реалізуються сформовані на їх ґрунті інтереси або управненої в зобов'язальних договірних правовідносинах сторони, або учасників загальноцільових договірних правовідносин. Чітке визначення й розмежування об'єкта правовідносин, та об'єктів суб'єктивних прав має важливе значення як для загальної теорії цих відносин, так і для окремих галузевих, у тому числі господарсько-договірних. Отже, проведення подальших досліджень у даному напрямку є актуальним і перспективним як з теоретичної, так і практичної точок зору.

Список літератури: 1. Александров Н.Г. Правовые отношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во МГУ, 1959. – 44 с. 2. Александров Н.Г. Юридическая норма и правоотношение: Сокращ. стеногр. докл. – М.: Изд-во Моск. юрид. ин-та, 1947. – 26 с. 3. Александровский С.В. Очерки по гражданскому праву. – М.: Изд-во Наркомюста РСФСР, 1921. – 124 с. 4. Відомості Верховної Ради України. 5. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права: В 2-х т. – Т.1. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича. – 1911. – 780 с. 6. Гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т. 1. – / Под. ред. Генкин Д.М., Агарков ММ. – М: Изд-во НКЮ СССР, 1944. – 419 с. 7. Гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т.1. / Под ред. Суханова Е.А.

– М.: БГК, 2000. – 816 с. **8. Грибанов В.П.** Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2001. – 411 с. **9. Дудин А.Г.** Объект правоотношения как самостоятельная категория: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саратов. юрид. ин-т. – Саратов, 1970. – 16 с. **10. Иоффе О.С.** Советское гражданское право: Курс лекций: Общ. ч.: Право собственности. Общее учение об обязательствах. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с. **11. Кечекьян С.Ф.** Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 185 с. **12. Коркунов Н.М.** Лекции по общей теории права. – СПб.: Тип. В.А. Тиханова, 1890. – 319 с. **13. Лапич В.А.** Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 544 с. **14. Марчук В.М., Николаева Л.В.** Основні поняття та категорії права: Навч. посіб. – К.: Істина, 2001. – 144 с. **15. Рождественский А.Р.** Основы общей теории права. – М.: Изд. В.С. Спиридонов, 1912. – 157 с. **16. Тарановский Ф.В.** Учебник энциклопедии права. – СПб.: Юрьев, 1917. – 269 с. **17. Теория государства и права / Под ред. Кареевой МЛ.** – М.: Юрид. лит., 1949. – 510 с. **18. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Марченко М.Н.** – М.: Зерцало, 1998. – 475 с. **19. Халфина Р.О.** Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. – 350 с. **20. Хвостов В.М.** Система римского права: Общ. ч.: Консп. лекций. – М.: Тип. Вильде, 1907. – 204 с. **21. Шершеневич Г.Ф.** Учебник русского гражданского права: В 2-х т. – Т.1. – М.: Изд. бр. Башмаковых, 1914. – 483 с. **22. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. – Т.1 / За ред. Борисової В.І., Слєпченкої Ф.Т., Яроцького В.Л.** – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с. **23. Экимов А.И.** Интересы и право в социалистическом обществе. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 134 с.

Надійшла до редакції 04.04.2009 р.

УДК 349.2 (477)

І.Ф. Шелеп, аспірантка
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

ПОДІЛ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА НА МАТЕРІАЛЬНІ Й НЕМАТЕРІАЛЬНІ

Зміни, які відбуваються в суспільному житті України, передбачають нове осмислення законодавчого закріплення правових (матеріальних і нематеріальних) приписів та оцінки їх ролі в правовому регулюванні. Це особливо актуально і для норм трудового права. У зв'язку із цим нині відбувається вдосконалення трудового законодавства, зокрема, здійснюється розробка проекту

Трудового кодексу України й наукове обґрунтування необхідності прийняття Трудового процесуального кодексу.

У галузі трудового права наукове дослідження матеріальних, процедурних, процесуальних, нематеріальних норм здійснювали С.І. Запара, І.В. Лагутіна, В.В. Лазор, М.В. Молодцов, Д.О. Морозов, С.В. Передерін, Н.А. Плахотіна, О.І. Процевський,